

Kaffekana och gräddsnipa, återstående delar av kaffeservis som Erna Luther, 1920-1979, senare gift Lagerström, hade med sig under flykten från Estland till Sverige i oktober 1943.

Överlämnad till Sjöhistoriska museet av Ingegerd Wachtmeister, dotter till Erna, tillsammans med foton och nedanstående berättelse samt ljudinspelning, utdrag ur intervju med Ernas syskon Linda och Evald, gjord av Ingegerd 1989(?).

OM KAFFESERVISEN

De var fem personer i tjugofemårsåldern som tog sig över Östersjön i en 7,9 m lång och 2,2 m bred motorbåt. (Se foto i digitalt museum Fo179448-16DIG). Tre av dem satt gömda i den lilla hytten under den första delen av resan. Fyllt synliga satt två unga män, och det såg ut som om de var på väg för att fiska strömming. Men under högen med skötar låg en packning av annat slag.

Där låg korgar och säckar fyllda med kläder, sängkläder, personliga tillhörigheter, innehållsrik matsäck med mera. I en klädkorg låg kaffeservisen. Den hade ett starkt symboliskt värde för Erna för hon hade köpt den för egna pengar. Hon hade jobbat som hyttstäderska på passagerarbåten Estonia som hade gått mellan Tallinn och Stockholm, fram till dess att båten hade kapats av tysk militär senhösten 1939 och förts till Stettin. För pengarna hon tjänat ombord hade hon köpt en kaffeservis i Stockholm.

Kaffeservisen ville hon absolut ha med sig till Sverige. Det beslutet hade kunnat stoppa hela flykten. För servisen låg i en korg, och sent på kvällen före flyktiden hade syskonen smugit ner till stranden för att lasta båten i skydd av mörkret. De bar korgen mellan sig och någon snubblade och korgen for i backen med ett krasch av krossat porslin. Det hände just utanför en liten stuga där det bodde en gammal man vars sympatier de inte visste något om. Det här var en tid då ingen vågade lita på någon, vem som helst kunde vara angivare. De stannade skräckslagna och inväntade någon form av reaktion, men inget hände så de fortsatte ner till båten.

Erna blev så småningom min mamma. Under min barndom fanns kannan högst upp i ett skåp och användes vid ytterst enstaka tillfällen. Vad jag minns fanns, förutom gräddsnipan, även sockerskål och några koppar. Dessa finns inte längre kvar, antagligen för att de användes och med tiden blev kantstötta och slängdes. Kannan och gräddsnipan blev kvar.

BAKGRUND

Erna Luther, f 6 juni 1920, senare gift Lagerström.

Linda Luther, hennes tvillingsyster, senare gift Hagberg.

Evald Luther f 1924, bror till flickorna.

De flydde från Estland till Sverige 20-22 oktober 1943, i en båt som Evald fått överta av deras far Arthur. Med i båten fanns ytterligare två unga män. Alla tre männen flydde undan mobilisering till tyska militären.

Syskonen Luther var uppvuxna på Nargö (Naissaar) i Finska viken, utanför Tallinn.

Föräldrarna hette Arthur och Helene. Arthur var estlandssvensk medan Helene var estniska. I familjen talades mest estniska eftersom Helene inte behärskade svenskan så bra. Barnen hade svenska som modersmål i skolan men var i övrigt tvåspråkiga.

Båten var nybyggd. Vid evakueringen hade den varit tillräckligt klar för att tas på släp in till fastlandet. Där hade den kunnat göras klar, men någon ny motor hade det inte gått att skaffa, så den 20 år gamla motorn hade måste lyftas över från den gamla båten till den nya.

För fakta om båten se text och foto i digitalt museum digitalt museum Fo179448-16DIG.
Se också bifogade foton.

Nargö har genom sin geografiska placering i Finska viken haft en militärstrategiskt viktig roll genom historien. Under Estlands självständighet mellan världskrigen var ön befäst av estnisk militär. 1940 togs ön över av rysk militär och befolkningen på ca 400 personer fick tio dagar på sig att lämna ön.

Familjen Luther hade en reträttplats hos Helenes föräldrar, en bondgård i byn Kakumäe 1 mil väster om Tallinn. De fick flytta in i ett litet rum i undantagsstugan där det andra rummet beboddes av Helenes föräldrar.

När tyska militärerna tog över ön 1941 erbjöds alla att flytta tillbaka. Föräldrarna vägrade men de tre syskonen flyttade ut till ön och bodde i ett lånat hus, eftersom familjens eget två år gamla hus var rivet.

Huvudsakliga inkomsten var fisket. Främst var det Evald som fiskade. De tyska militärerna köpte gärna fisken. De betalade bra och gav honom bränsle till båten. Det sista var viktigt, för bränsle var bristvara och Evald såg till att hela tiden lägga undan och spara bränsle för eventuella kommande behov.

På våren 1943 fyllde Evald 18 år vilket betydde att han skulle kallas in till tyska armén. Han fick uppskov ett halvår eftersom tyskarna ville fortsätta köpa fisk. Det passade honom bra eftersom de ljusa kvällarna inte var så bra för flykt.

Systrarna ville följa med, de såg en bättre framtid i Sverige. Ytterligare två män invigdes i planerna, sysslingen Hjalmar Luther och en vän till Evald, Alrik Rosen.

Flykten planlades minutiöst. Endast föräldrarna visste vad som var i görningen. Ingen visste vem som gick att lita på, vem som kunde vara angivare. Tanken var att den som inte visste något, kunde heller inte tvingas att berätta. Flyktförsök dömdes till 10 år i fängelse eller direkt transport till fronten.

I början av oktober hade kvällarna blivit tillräckligt mörka för att de skulle kunna genomföra flykten. Den första och farligaste delen måste ske i mörker. Nu återstod väntan på ostlig vind, medvind. I tre veckor blåste det västlig vind. Men till slut vände vinden och kvällen den 19 oktober kunde de i skydd av mörkret bära ner packningen till båten.

Det var korgar, väskor och knyten, fyllda med sådant de kunde behöva under resan och i det nya landet. Här fanns lakan, kläder, skor, redskap, fotoalbum, bibel, saltat fläsk, bröd, mjölk och vatten. Här fanns också kaffeservisen. Den låg i en klädkorg som de bar mellan sig. Någon snubblade på en sten eller rot på stigen och korgen for i backen med en skräll. Efter några skräckslagna och andlösa minuter så kunde de fortsätta sin färd ner mot båten.

Varför vill man ha med sig en kaffeservis när man ska fly? Den hade ett starkt symboliskt värde för Erna. Hon hade köpt den i Stockholm för pengarna hon tjänat under sin tid på passagerarbåten Estonia, som gick mellan Tallinn och Stockholm. Hennes titel var stewardess och jobbet bestod av hyttstädning och upppassning. Hon började 1938 eller 1939. Anställningen tog ett tvärt slut under

senhösten 1939 då fartyget blev kapat av tyskar. Fartyget hade varit på väg mot Stockholm, men tysk militär tog över kommandobryggan och förde fartygen till Stettin.

Passagerarna blev förda i land efter att ha delats upp i polacker, judar och övriga. Besättningen fick stanna kvar på båten utan att kunna meddela sig med sina familjer. Efter flera veckor ombord blev de satta på tåg hem. Erna kom till Tallinn strax före jul 1939.

Foton bifogas, varav ett visar Erna efter att ha opererat bort blindtarmen ombord.

Kaffeservisen hade hon alltså köpt själv, troligen i Stockholm, och den skulle till varje pris med till Sverige.

FLYKTEN

På förmiddagen 20 oktober 1943 lämnar de Nargö och sätter kurs mot estniska fastlandet, mot byn Kakumäe väster om Tallinn. Där väntar föräldrarna med en stadig måltid. Trots vetskapen om att de kanske aldrig kommer att ses igen, så pratar de och skrattar som vanligt. För om någon skulle råka komma förbi så måste det låta som en helt vanlig måltid med familjen. Inte ens de gamla som bor på andra sidan timmerväggen vet något.

De går ner till stranden och båten. Från buskagen intill kommer Hjalmar och Alrik och båten är redo.

Den ger sig iväg för vad som synes vara en fisketur med Evald och hans medhjälpare vid rodret i sittbrunnen. Här ligger packningen i en stor hög, täckt med en presenning. Överst ligger strömmingssköte, linor och bojar. Allt för att det ska se ut som om de är på väg för att lägga ut skötar. I ruffen sitter Erna, Linda och Alrik gömda.

Evald har förberett allt minutiöst. En person känner till planerna. Det är en lots som Evald vet att han kan lita på. Av honom har han fått hjälp med kompasskurs med mera. Han vet också var de tyska bevakningslinjerna finns. Den första och svåraste består av tyska valfångstfartyg i stål som tyskarna har kapat och försett med kanoner. De ligger positionerade på en linje tvärs över Finska viken. Mellan dem rör sig mindre patrullbåtar.

Evald och Hjalmar styr. Kompasskursen är fast. Ända tills Hjalmar kommer att tänka på att han har en revolver i fickan. Och kompassen har han i knäet. När han lägger revolvren åt sidan ändras kompassnålen lite. De har alltså haft lite fel kurs.

Så snart det blivit mörkt, spänner Evald fast en hösäck över avgasröret för att dämpa motorljudet. I ruffen har de en tänd fotogenlampa för att kunna avläsa kompassen. Över rufftaket har de lagt en stor matta så att inget ljus ska läcka ut.

Klockan säger dem att de är nära nu. Plötsligt ser de en stark strålkastare. Den sveper runt i mörkret i flera varv men avståndet är långt söderut. De girar norrut. De vet inte om ljus från ruffen har läckt ut så för säkerhets skull tar Erna av sig sin kappa och slänger den över ruffen och lutar sig själv över för att täcka så stor yta som möjligt. De känner sig säkra.

Så kommer ljuset tillbaka. Och det är mycket närmare. Sökarljuset sveper över det svarta vattnet gång på gång. De ser att man skickar morsesignaler och snart tänds ännu en strålkastare. Från ett annat håll. Nu är de riktigt rädda.

Men de har vädret på sin sida. Det har blåst upp rejält under natten och den lilla båten syns inte där mellan vågorna. Efter ett tag släcks strålkastarna. De andas ut, men Erna står kvar med

kappan över ruffen i den kalla och blåsiga oktobernatten klädd i sin midjekorta tröja. Först två timmar senare törs hon ta på kappan.

Natten går och de ser inga fler strålkastare. Det börjar ljusna och det borde betyda att de passerat sista bevakningslinjen. Men de vågar inte vara säkra för de vet inte hur mycket den lilla kompassändringen har betytt. Plötsligt ser de en siluett av ett fartyg. Den kommer glidande i det bleka gryningsljuset med släckta ljus. Kan det vara en tysk militärbåt?

Evald stänger av motorn för att de inte ska höras. När fartygen passerar ser de att det är ett handelsskepp. Evald är snabb med att starta motorn igen men den är stendöd. Han vet vad det är för fel och han vet att han kan laga det, men det är svårt i den kraftiga sjögången. Båten driver men det är ju lyckligtvis rätt vind, de driver mot svenska kusten.

Han hänger över motorn med ansiktet nere. Till slut får han igång motorn men är då så påverkad av ångorna att han kräks gång på gång och är alldeles borta. Hjalmar sitter bredvid honom och håller en arm runt honom tills han börjar pigga till igen.

Nu är det ljust ute och motorn är igång. En hel dag går utan att de ser några flera båtar. Det blir en ny mörk natt, denna gång utan rädslor. När det börjar ljusna för andra morgonen, börjar de bli oroliga. Lotsen hade sagt 36 timmar, max 40. Nu har de åkt i mer än så utan att se land. De hade haft kurs mot Roslagen men vet att de tappat kursen, dels vid händelsen med revolvern, dels då båten legat och drivit under motorstoppet.

Linda har vakten och spejar med kikaren. Plötsligt ropar hon till, en havstrut, och snart en till, och en and och några måsar. Det betyder att de närmar sig land. Efter ett tag kan hon urskilja en strimma land mot horisonten. Dimbankarna kommer och går och plötsligt ser de klippor och en fiskebåt.

Hjalmar tar upp sin revolver. Han osäkrar den och säger. Jag har fem skott. Ifall det är en tysk båt, ska jag skjuta då? Ingen vill svara. Båten närmare sig och de ropar: Vi är flyktingar från Estland. Var är vi?

När Hjalmar hör att de är i Sverige slänger han revolvern i sjön.

De hade kommit till Gunnarstenarna, och de fick hjälp av fiskarna att ta sig in till Nynäshamn. Där kunde de gå iland efter 48 timmar på havet. De blev väl mottagna. Det var den första flyktbåten från Estland till Nynäshamn och de väckte en viss uppmärksamhet. Första natten fick de tillbringa på polisstationen för att sedan åka vidare till flyktingmottagning på Sabbatsberg.

Efter någon vecka är de tillbaka i Nynäshamn. Då hämtar de båten och sina tillhörigheter och ger sig iväg den sista lilla biten till Järflotta där de fått jobb.

Erna flyttade så småningom över sundet till Torö och gifte sig med Bertil Lagerström.

Linda blev kvar på Järflotta, gifte sig med Ivar Hagberg.

Evald flyttade efter några år som sjöman till Stockholm och gifte sig med Margret Oxhagen.